ЮЩЕНКО М.
(*Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка*)

ДО ПИТАННЯ ПРО ВІДСТАНЬ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРОСТОРУ (на матеріалі французької мови)

Мовознавча традиція конструює універсальну модель простору у трьох вимірах (за Л. Єльмслєвим), одним з яких, з огляду на просторову поведінку предмета локалізації визначають напрямок. Він може бути у трьох виглядах: “нуль”, “плюс” і “мінус”. “Нуль” – напрямок позначає статичне розміщення локалізованого предмета [Lachur 1999, с. 126]. При цьому релевантною є ‘близькість /віддаленість’, що визначає концептуальний елемент “відстань”, і “контактність /неконтактність” – ознака, що конкретизує значення концептуального елементу “ область взаємодії “. Отже, відстань є одним із елементів концепту ”простір”, розгляд яких є важливим для розуміння процесу формування концептуальної системи природних мов, зокрема і французької мови, матеріали якої дозволяють простежити як загальні закономірності, так і специфіку концептуалізації та мовного вираження відстані у цій мові. Метою статті є розгляд типових просторових ситуацій, які пов’язуються з оцінкою відстані мовцем, що є обов’язковою під час профілювання відстані між просторовими предметами на загальному тлі просторової сиуації.

Розглядаючи відстань (*distance*) як концептуальний елемент простору, слід розуміти, що в конкретній просторовій ситуації ця абстрактна категорія, що поєднує в собі різні ступені поняття “близько / далеко”, виявляється у вигляді оцінки спостерігачем величини просторового відрізка, що знаходиться між просторовими об’єктами. Анна Вежбицька, розмірковуючи над універсальними елементарними семантичними одиницями, щодо поняття “відстань” зауважує, що воно не виступає само по собі семантичною універсалією. “Без проведення глибоких досліджень ми не можемо мати певності, що в усіх мовах існують слова, що виражають поняття “далеко” і “близько”; але можемо бути певні, що не в усіх знайдемо відповідник англійського слова *distance* “відстань, дистанція”. Це слово є зрештою досить вишуканим, технічним, не обов’язково вживаним у побутовому мовленні носіїв англійської мови”. З погляду щоденної комунікації, *distance* – це штучне утворення, яке винайшли з метою охоплення ним двох простих, вживаних у побуті понять “далеко” і “близько” [Wierzbicka 2006, с. 112].

Таким чином, під час сприйняття чи створення просторової ситуації відстань як величина просторового відрізка, який відділяє один просторовий об’єкт від іншого, обов’язково піддається оцінці з боку спостерігача. Спостерігач може провести таку оцінку відстані двома способами: по-перше, суб’єктивно визначаючи входження просторового об’єкта до певного просторового сектора відносно самого спостерігача чи іншого просторового орієнтира (сектор мінімальної відстані, сектор досяжності сприйняття органами чуття спостерігача, сектор значного віддалення [Przybylska 2002, с. 114]); по-друге, за допомогою співвіднесення відстані з певними йому просторовими відрізками, відомими йому з попереднього досвіду вимірювання відстані.

Перший спосіб оцінки відстані дослідники пов’язують, зокрема, з локативним дейксисом. Так, Є. Яковлєва виділяє чотири види (моделі) простору в російській мовній картині світу залежно від оцінки відстані до просторового об’єкту [Див.: Яковлева 1992, 1993]: відносну, динамічну модель, абсолютну статичну модель, буттєвий квазіпростір, простір “інобуття”. Оскільки визначені дослідницею моделі є універсальними, спробуємо деталізувати їх семантичне наповнення і мовне вираження у французькій мові.

1. *Відносна, динамічна модель* пов'язана з поняттями *близько, далеко, поряд, недалеко*, коли оцінка відстані до об'єкту – відносно суб'єктивна. Ця модель просторових відношень, у французькій мові маркується прислівниками *loin*, *près*, їх синонімами та відповідними конкретними визначниками відстані. На наш погляд, вона співвіднесена з просторовою ситуацією, у якій спостерігач оцінює відстань від рухомого об'єкта до просторового орієнтира, причому рухомим об'єктом може бути як він сам, так і інший об'єкт локалізації: *Du plus loin, d'aussi loin que je l'ai aperçu, j'ai couru au-devant de lui* (DAF 2). У цю модель вкладаються як просторові відношення мінімального, близького до спостерігача сектора простору, так і значно віддаленого: *... je rentrai chez moi par la cour et par l'escalier de service.* [...] *De loin, j'entendis du bruit. J'avançai lentement. Il y avait quelqu'un dans ma chambre* (Leblanc). Мовець, називаючи частини обмеженого простору, через які він проходить до приміщення, дає можливість адресату оцінити відстань між тим місцем у будинку, де спостерігач почув шум, та кімнатою, звідки цей шум ішов. Тим самим до просторої моделі вводиться кілька просторових орієнтирів (*la cour, l'escalier de service, ma chambre*), які оцінюються як віддалені від джерела шуму на відстань, на якій його можливо почути, або як наближені до нього.

Для динамічної моделі локалізації з відносною оцінкою відстані релевантними є також елементи "напрямок" і "спосіб подолання відстані". Тут можливими є два напрямки – плюс і мінус, тобто наближення до просторового орієнтира і віддалення від нього: *Le bourg de Doudeville fut dépassé. Un peu plus loin, sur la route d'Yvetot, la voiture s'engagea dans une cour de ferme bordée de hêtres et plantée de pommiers, et s'y arrêta* (Leblanc). Концептуалізант визначає місце рухомого об'єкта (*un peu plus loin*) відносно одного зі статичних просторових орієнтирів на шляху руху (*le bourg de Doudeville*) і таким чином подає додаткову ознаку розташування кінцевого пункту руху: *un peu plus loin du Le bourg de Doudeville, sur la route d'Yvetot, dans une cour de ferme.* Оцінка відстані як незначної тут залежить також від способу її подолання: недалеко, якщо пересуватися за допомогою транспортного засобу.

Наближення чи відділення можуть мислитися як наслідок фізичного і ментального подолання просторового відрізка, що відділяє один предмет від іншого: *Quand ils eurent perdu le groupe de vue, Raoul pressa l'allure de l'attelage...* (Leblanc). Тут зображена просторова ситуація, у якій локалізований предмет перемістився із сектора безпосереднього сприйняття до більш віддаленого від просторового орієнтира – групи осіб, які можуть помітити (побачити, почути) місце перебування рухомого об'єкта.

Просторова ситуація, побудована за цією моделлю, може бути наслідком зміни позиції об'єктів один відносно одного, напр.: *Selon mes instructions, mon ami vint s'asseoir près d'elle et engagea la conversation avec les personnes de son groupe. Puis, de loin, il m'appela par mon nom* (Leblanc). У цій ситуації один з її учасників (*mon ami*) внаслідок переміщення відносно мовця займає позицію на протилежному від нього кінці окресленого спостерігачем простору, орієнтиром якого є жінка, що знаходиться у групі людей (*près d'elle*, *avec les personnes de son groupe - il m'appela de loin*). Тут мовець оцінює відстань від рухомого об'єкта, який зайняв статичну позицію, до себе як велику (*de loin*), а до іншого спостережуваного об'єкта як малу (*près d'elle*). Ця оцінка відбувається шляхом визначення напрямку плюс / мінус, тобто наближення / віддалення, який по-різному сприймається учасниками просторової ситуації, мовець визначає наближення просторового об'єкта до орієнтира та його віддалення від себе, чим одночасно встановлює відстань від цього орієнтира до себе.

2. *Абсолютна статична модель* має зв'язок з "оточенням мовця", маркерами виступають поняття "удалині", "недалеко", "неподалік", "поблизу" тощо. Оцінка відстані до об'єкта – абсолютна.

Якщо визначати місце цієї моделі серед універсальних просторових ситуацій, то характерним для неї виявиться нульовий напрямок, відсутність руху просторових об'єктів відносно один одного, а також їх розташування у межах сектору: A quelque distance, on apercevait les deux barques allongées l'une près de l'autre (Leblanc). Відстань від спостерігача до локалізованих об'єктів (l*es deux barques*) оцінена мовцем як незначна, на якій можна побачити як сам локалізований об'єкт, так і спосіб його розташування.

Висловлювання може не містити матеріального вираження оцінки відстані: вона імпліцитно визначається входженням просторового об'єкта до сектора досяжності органами чуття спостерігача: *Dès son retour en Normandie, elle eut la surprise d'apercevoir, un matin, la fine silhouette du jeune homme, perchée sur un mur, en face de ses fenêtres* (Leblanc).

3. *Буттєвий квазіпростір*: *далеко, близько, поряд*. Оцінка відстані, за Є. Яковлевою, – бінарна: оцінюється не стільки відстань, скільки ситуативне розташування об'єкта відносно мовця з погляду його доступності для взаємодії, тобто за допомогою прислівників вказується сфера локалізації – "поза" / "всередині" буттєвого простору.

Спостерігач оцінює досяжність чуттєвого контакту або взаємодії з іншим просторовим об'єктом у ментальному просторі: *Je m'en irai si loin que je n'entendrai parler ni d'eux ni de vous* (Diderot). Мовець програмує просторову ситуацію, відмінну від тієї, в якій він знаходиться, де він буде настільки віддалений в ментальному просторі від суб'єктів мовлення, що виявиться поза їх досяжністю.

Отже, у цьому випадку, на нашу думку, слід говорити не стільки про оцінку однієї просторової ситуації у межах певного просторового сектора навколо спостерігача, скільки про зіставлення двох можливих просторових ситуацій, розташованих уявою концептуалізанта в одному з двох ближчих до спостерігача секторах та у віддаленому, де просторові об'єкти недосяжні для безпосереднього сприйняття суб'єктом, що будує таку просторову ситуацію: *Mon cher malade, disait le docteur au millionnaire, il faut garder à vue ce garçon-là. Je comprends que vous l' ayez renvoyé de chez vous, car il n' est pas d' un commerce très agréable ; mais il ne fallait pas le placer si loin, ni rester si longtemps sans faire prendre de ses nouvelles. Logez-le rue de Beaune ou rue de l' université, à proximité de votre hôtel* (About). Тут учасники комунікативного акту мовлення розглядають дві просторові ситуації: перша з них створена адресатом мовлення і полягає в тому, що об'єкт локалізації внаслідок дії адресата виявився перенесеним з просторового сектора досяжності (*vous l' ayez renvoyé de chez vous*) до віддаленого просторового сектора – поза межу досяжності (*si loin, sans faire prendre de ses nouvelles*). Мовець пропонує перебудувати просторові відношення з об'єктом локалізації у напрямку можливості підтримання спостереження (*il faut garder à vue ce garçon-là*) і розташувати його у межах досяжності такого спостереження (*à proximité de votre hôtel*). Як бачимо, ця модель просторових відношень значно розширює просторовий сектор досяжності, вводячи до нього не лише ділянку, яка дає можливість безпосереднього спостереження за допомогою органів чуття, але й ту, що дає можливість мовної комунікації між особами – учасниками просторової ситуації. Буттєвий простір, як показує аналіз фактичного матеріалу, поширюється не лише на сектор можливості фізичної взаємодії, але й на сферу впливу, посесивних відношень тощо, напр.: *Orpheline de mère, Clarisse, n'était pas heureuse auprès de son père, homme dur, sombre de caractère, dévot à l'excès, entiché de son titre, âpre au gain, et que ses fermiers redoutaient comme un ennemi* (Leblanc).

4. *Простір "інобуття"*: *далеко, близько, поряд*. Об'єкт опису тут – ментальна сутність.

Ця модель пов'язана з просторовою метафорою, з розширеним розумінням простору як будь-якої множини елементів, напр.: *Ce jeune homme est exceptionnellement doué, il ira loin. Son talent, son application au travail le mèneront loin* (DAF 2). Так, у цьому прикладі оцінюється відстань, яку може подолати суб'єкт у соціальному просторі, переміщуючись у межах соціальної ієрархії. У вигляді ментального простору може бути представлена протяжність розвитку науки, послідовність виникнення ідей, теорії тощо: *M. Linnaeus a porté plus loin ses prétensions : lui et ses sectateurs, sur-tout m. Adrien Royen, admettent des genres naturels* (Adanson). Просторова метафора охоплює також сферу почуттів людини, у якій можна чути себе ближчим чи віддаленим від суб'єкту почуття: *Raoul sentit que cette femme, qui était si proche de lui deux heures plus tôt, et à laquelle il offrait si joyeusement son amour, s'éloignait tout à coup, jusqu'à devenir une étrangère*(Leblanc).

Таким чином, усі розглянуті вище просторові моделі розташовуються у фізичному концептуальному просторі (у межах просторових секторів, різних за ступенем віддаленості від спостерігача) або в ментальному просторі, що виник внаслідок просторової метафоризації. Досить часто модель, яку представлено в повідомленні, проектується, виходячи з іншої просторової моделі, відомої учасникам комунікації з їхнього досвіду. Вивчення моделей просторової ситуації, як і інших когнітивних моделей французької мови наблизить дослідників до повного розуміння структури концептуальної системи натуральної мови, а також уможливить проведення порівняльних студій мовних картин світу, відображених у різних мовах.

Література

Яковлева 1992 – *Яковлева Е.С.* Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия): Дис. на соиск. уч. ст. докт. филолог. наук. – Москва, 1992. – 273 с. Яковлева 1993 – *Яковлева Е.С.* О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира // Вопросы языкознания. – 1993. – №4. – С.48-63. Lachur 1999 – *Lachur Czesław*. Semantyka przestrenna polskich przyimków prefigowanych na tle rosyjskim. – Opole: Uniwersytet Opolski, 1999. – 302 s. Przybylska 2002 – *Przybylska Renata*. Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej. – Kraków: TA i WPN Universitas, 2002. – 608 s. Wierzbicka 2006 – *Wierzbicka Anna*. Semantyka^ jednostki elementarne i uniwersalne. – Lublin: UMCS, 2006. – 535 s.